

Sarunvalodai tipiskie fonētiskie līdzekļi: runas korpusa datu analīze¹

The typical phonetic features of colloquial Latvian: Speech corpus data analysis

Ilze Auziņa, Guna Rābante-Buša

Matemātikas un informātikas institūts
Latvijas Universitāte

Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1459, Latvija

E-pasts: ilze.auzina@lumii.lv, g.rabante@gmail.com

Sarunvaloda ir teritoriāli neierobežots nacionālās valodas paveids, ko saprot visa runātāju kopiena un ko parasti lieto neformālā saziņā dažādās ikdienas situācijās, galvenokārt mutvārdu formā. Sarunvalodas galvenās pazīmes ir spontāna mutvārdu forma un runas situācijas neformālums. Tai raksturīga arī specifiska teikumu un teksta uzbūve, ekspresivitāte, plašs stilizējošo līdzekļu spektrs, īpatnēja leksika, daudzveidīgs neverbālās saziņas līdzekļu izmantojums u. tml. Sarunvalodā notiek fonētiski pielāgojumi, kas saistīti ar runas tempu, ritmu (uzsvērto vārdu regularitāte, maiņa), runas nepārtrauktību, pauzēm un to ilgumu, artikulācijas precizitāti un skaņu pārmaiņām. Cenšoties ekonomēt valodas līdzekļus un atvieglot izrunu, runātāji reizēm pavirši izrunā kādu skaņu vai reducē to, un tas savukārt izraisa gan pozicionālas skaņu pārmaiņas vārdos, gan zilbju skaita samazināšanos.

Rakstā, izmantojot „LATE sarunu korpusa” (LATE-sarunas) datus, kas pierakstīti ortogrāfiskajā transkripcijā, analizētas sarunvalodai raksturīgās fonētiski fonoloģiskās pazīmes.

LATE-sarunas datu analīze ļauj definēt vairākas sarunvalodai tipiskās pazīmes: 1) svārstības patskaņu kvantitatē, 2) patskaņu vai līdzskaņu zudums, 3) kombinēta tipa fonētiskās pārmaiņas, kuru rezultātā veidojas saīsinātas darbības vārdu formas, notiek saliktu skaitļa vārdu saīsināšana, vērojama neprecīza, vienkāršota trīs un vairāk zilbju garu svešvārdu izruna, 4) runas intonācija un pauzes izteikumā.

Atslēgvārdi: sarunvaloda; sarunvalodas fonētiskās pazīmes; runas korpus; ortogrāfiskā transkripcija.

¹ Publikācija izstrādāta Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

levads

Valodas mutvārdu forma, īpaši sarunvaloda, salīdzinājumā ar rakstu valodu ir spontānāka un dabiskāka, turklāt tā atklāj valodas daudzveidību un sniedz ieskatu pārmaiņās, kas notiek valodā laikā un telpā, kā arī saskarsmē ar valodas variantiem.

Pieņemot, ka sarunvaloda (arī *ikdienas runa*, sk. Bušs 1984; Lauze 2004) ir vienota patstāvīga sistēma, ir loģiski šīs sistēmas izpēti sākt ar tās veidotājelementu sīku analīzi. Līdz šim latviešu valodnieki pētījuši sarunvalodu, izmantojot tiešā vērrojuma metodi (reizēm audio vai videoierakstus), arī veidojot kartotēkas, taču mūsdienās var izmantot runas korpusus. Tā kā ir izveidots „LATE sarunu korpus”, ir iespējams pievērsties sarunvalodas izpētei visos valodas līmeņos, jo korpusā ir pieejams ikdienas runas normai, runas situācijai maksimāli atbilstošs materiāls, kas pierakstīts ortogrāfiskajā transkripcijā, saglabājot runai raksturīgās pazīmes.

Sarunvaloda tiek izmantota savstarpējai saziņai mutvārdos. Tas ir teritoriāli neierobežots nacionālās valodas paveids, ko lielākoties saprot visa runātāju kopiena un ko parasti lieto neformālā saziņā dažādās ikdienas situācijās, piem., ģimenē, sadzīvē, saziņā ar draugiem un darba kolēģiem (Lauze 2004, 16; Lauze, Auziņa 2019). Sarunvalodas galvenās pazīmes ir spontāna mutvārdu forma un runas situācijas neformālums. 1984. gadā Ojārs Bušs (1984, 34) raksta, ka ikdienas runai jeb kolokvioletam, kā viņš iesaka saukt sarunvalodu, lai atspoguļotu atšķirības starp jēdzienu „sarunvaloda” un „sarunvalodas stils”, ir stihisks un spontāns raksturs, un visi, kas pārvalda sarunvalodu, izmanto tai raksturīgās valodas vienības un formas, bet ne vienmēr apzinās šo formu eksistenci. Kad sarunvalodas vienības un formas ir fiksētas rakstveidā, tās izraisa izbrīnu, bet dažreiz arī sašutumu.

Sarunvalodas izteiksmes līdzekļi pastāv visos valodas līmeņos. Latviešu valodas teorētiskajā literatūrā visvairāk minēti sintaktiskie, leksiskie un semantiskie, arī morfoloģiskie un vārddarināšanas līdzekļi (piem., Freimane 1993, 306–315; Lauze 2004; Lokmane 2009; Mežale 2017), savukārt fonētiskie līdzekļi raksturoti mazāk. Lai vispusīgi aprakstītu sarunvalodas īpatnības, parādītu tās atšķirības no literārās valodas, latviešu sarunvalodā ir jāanalizē ne tikai leksiskas un gramatiskas pazīmes, bet arī fonētiski fonoloģiskas pazīmes.

Šī raksta mērķis ir, izmantojot latviešu valodas runas korpusa datus, raksturot būtiskākos sarunvalodā izmantotos fonētiskos līdzekļus un nosaukt sarunvalodai tipiskās fonētiski fonoloģiskās pazīmes. Rakstā aplūkoti arī ar sarunvalodas jēdzienu saistīti jautājumi un sarunvalodas pazīmes.

1. Sarunvaloda un tās pazīmes

Mūsdienu latviešu valodniecībā nav vienotas izpratnes par termina „sarunvaloda” skaidrojumu (sk., piem., Freimane 1993, 32–37; Rozenbergs 1995, 95–99; Lauze 2004, 10–16; Mežale 2017). Galvenās atšķirības starp dažādām pieejām ir saistītas ar sarunvalodas un literārās valodas attieksmēm: vai sarunvaloda ir literārās valodas apakšsistēma, vai arī tā pastāv neatkarīgi no literārās valodas (piem., Lauze 2004, 10).

Latviešu valodniecībā tradicionāli aplūkoti pieci funkcionālie stili jeb valodas funkcionālie paveidi (piem., Lokmane 2009, 5):

- 1) zinātniskais stils;
- 2) lietišķo rakstu stils;
- 3) publicistikas stils;
- 4) sarunvalodas stils;
- 5) daiļliteratūras stils.

Latviešu valodniecībā sarunvaloda parasti tiek aplūkota stilistikas aspektā – sarunvalodas funkcionālais stils definēts kā tāds, kas tiek lietots „ikdienas mutvārdu saziņā” (Skujiņa 2007, 346), „ikdienas sazināšanās vajadzībām” (Rozenbergs 1995, 95). Tajā plaši izmantoti emocionāli ekspresīvie valodas līdzekļi, un tam raksturīgs sarunvalodas vārdu (neliterārajā paveidā – arī slengismu) lietojums, tēlaina izteiksme, vienkāršas sintaktiskās uzbūves teikumi, daudz reducētu un aprautu izteikumu, ko kompensē neverbālās saziņas līdzekļi, liekvārdība (Freimane 1993, 306–315; Skujiņa 2007, 346). Rakstu formā sarunvalodu izmanto, piem., dienasgrāmatās, neoficiālās vēstulēs, kā stilistisku izteiksmes līdzekli daiļliteratūrā un publicistikā.

Jānis Rozenbergs (1995, 94), sīkāk klasificējot sarunvalodas stilu, šķir literāro un neliterāro sarunvalodu. Šim dalījumam piekrīt arī citi valodnieki (piem., Freimane 1993). Tomēr šāda dalījuma lietderība mūsdienās tiek apšaubīta, piem., Linda Lauze (2004, 13) uzskata, ka „visos sarunvalodas līmeņos vēlamāks vērtējuma kritērijs būtu atbilstība sarunvalodas normām un runas situācijai”, nešķirot literāro un neliterāro sarunvalodu.

Ikdienas sarunās valodas līdzekļus izvēlamies atbilstoši runas situācijai. Tas nozīmē, ka mēs variējam vārdu krājumu un gramatiskās struktūras izvēlamies atkarībā no saziņas formāluma. Sarunvalodai tipiskā saziņas forma – dialogs vai polilogs – lielākoties nosaka to, kāda būs izteikuma sintaktiskā struktūra un izmantotās gramatiskās formas. Ina Druvieta (1989, 112–113) atzīst: „Būtiskākais, kas šķir dzīvo sarunvalodu no rakstu valodas, meklējams sintaksē un rakstos neatspoguļojamajās prosodiskajās parādībās – specifiskā intonatīvā uzsvērumā, pauzēs, runas tempā, īpašā mīmikā vai žestos. Sarunvaloda funkcionē kā runas plūsma, neatbilstot mūsu priekšstatiem par sadalījumu teikumos. Runā frāzes nereti ir sintaktiski nenoformētas, teikuma locekļi reducēti atkarībā no runas situācijas un sarunas dalībnieku kopējās pieredzes.” Sarunvalodā liela nozīme ir ekstralingvistiskajiem faktoriem – mīmikai un žestiem, arī apkārtējai videi. Tāpat svarīga ir arī runas situācija, atmosfēra, sarunbiedru savstarpējās attiecības.

Kopumā sarunvalodu var raksturot pēc vairākām pazīmēm:

- 1) brīvāka attieksme pret literārās valodas normām – normas runas akta laikā apzināti vai neapzināti netiek ievērotas;
- 2) specifiska teikuma un teksta uzbūve – teikumu konstrukcijas ir vienkāršas, daudz iespraudumu, vērojami atkārtojumi, aprāvumi, redukcijas, uzruna, teikuma daļu bezsaikļa saistījumi;
- 3) brīvi un radoši tiek izmantoti dažādi mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi, piem., salīdzinājumi, tropi, stilistiskās figūras;
- 4) leksikas īpatnības – tiek izmantota vispārzināma leksika, vārdi ar emocionāli ekspresīvu noskaņu, sarunvalodas slānim piederīgi vārdi, arī vienkāršrunas

vārdi un žargonvārdi, dialektismi (Rozenbergs 1995, 96–97; Lauze, Auziņa 2019, 4–5);

5) daudzveidīgs neverbālās saziņas līdzekļu izmantojums;

6) spontāns sniegums, iepriekš neprognozējamu struktūru veidošana.

Sarunvalodai bieži vien piemīt lielāks izrunas ātrums un brīvāks ritms, turklāt runātāji var paātrināt vai palēnināt runas tempu atkarībā no sarunas rakstura un emocionālās nokrāsas.

Par sarunvalodai tipiskām fonētiskajām pazīmēm plašu informāciju var atrast pētījumos, kas veltīti pareizrunas problēmām. Par atkāpēm no pareizrunas normām, kas parasti raksturīgas ikdienas sarunās, rakstījuši daudzi valodnieki (piem., Bendiks 1965; Ceplītis 1986; Laua 1997; Strautiņa, Šulce 2009). Ir arī pētījumi par skaņu pārmaiņām spontānā runā (piem., Kariņš 1995; Auziņa, Rābante-Buša 2014), spontānas runas prosodiskajām parādībām (piem., Auziņa 2014; Rābante-Buša 2023).

2. Analizēto datu raksturojums

Datu analīzei izmantots „LATE sarunu korpus” (LATE-sarunas), kas izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” un ir pieejams <https://korpuss.lv/id/LATE-sarunas>. Tajā iekļautas:

- 1) privātas sarunas (2011. gadā SIA „Desol” un valodu skolas un tulkošanas aģentūras SIA „Valodu vēstniecības” īstenotā projekta laikā 48 jauniešu ierakstītas ikdienas sarunas);
- 2) intervijas (Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētnieku 1987., 1989., 2015.–2019., 2021., 2022. gada ekspedīciju ieraksti);
- 3) publisku uzstāšanos (2013.–2019., 2021., 2022. gada konferenču, piem., Krišjāņa Barona konferences, konferences „Valoda un kultūra digitālajā laikmetā”, materiāli) ieraksti un to atšifrējumi ortogrāfiskajā transkripcijā.

Katram audioierakstam ir pievienoti metadati: runātāja dzimums un vecumgrupa, informācija par runas formu – dialogs, monologs, spontāna vai sagatavota runa u. tml. Transkribēto ierakstu apjoms 2024. gada jūlijā ir 35 stundas (347 000 tekstvienību), runātāju skaits – 309 (74% – sievietes, 26% – vīrieši). Runāju sadalījums pa vecumgrupām: 16–25 gadi – 36%, 26–50 gadi – 32%, 51–75 gadi – 27%, 76+ gadi – 5%. Korpus vēl tiek papildināts, tādējādi tā apjoms palielināsies un datu sadalījums mainīsies.

Šajā pētījumā skatītas sarunvalodas fonētiskās īpatnības nevis atsevišķā vecumgrupā, bet gan visā korpusā kopumā.

Korpusa LATE-sarunas dati ir pierakstīti ortogrāfiskajā transkripcijā, izmantojot korpusa transkribēšanas vadlīnijas, kas balstītas uz iepriekšējo pieredzi, veidojot „Latviešu valodas runas atpazīšanas korpusu” (Pinnis et al. 2014; <https://korpuss.lv/id/LRK2013>) un „Radioloģisko izmeklējumu transkripciju korpusu” (Dargis et al. 2020; Auziņa et al. 2022; <https://korpuss.lv/id/LVMED>). Galvenais princips – pieraksts veidots tā, lai tas ir saprotams plašam interesentu lokam, tiecoties pēc iespējas precīzāk atspoguļot mutvārdu teksta (tostarp individuālās runātāja) iezīmes, turklāt

mutvārdu teksts pierakstīts, pēc iespējas ievērojot literārās valodas ortogrāfijas normas. Atveidojot runātās valodas piemērus rakstu formā, saglabāts runas fakta autentiskums:

- runātais pierakstīts burtiski, norādot arī vārdu atkārtojumus (sk. (1) piemēru), pārteikšanos, aprautus vārdus (sk. (2) piemēru) u. tml.;

(1) *man pieraksti **nav nav** bijuši vajadzīgi* (S_16_VVI017)

(2) *uz mūsdienu **raks*** uz mūsdienu ortogrāfiju* (S_26_1137615)

- pēc iespējas ievērota pareizrakstība;
- nav izmantotas interpunkcijas zīmes, izņēmums – jautājuma zīme, izsaukuma zīme izteikuma beigās, pēdīņas;
- norādītas būtiskas atkāpes no pareizrūnas normām, kvadrātiekvās norādot vārda vai vārdformas reālo izrunu, bet ne fonētisko transkripciju (sk. (3), (4) piemēru);

(3) *tā cena kas ir nosvītota bez atlaides tā ir divi **četrdesmit [čēsmi]*** (S_26_VVI014)

(4) *tagad man vēl ir tāda prakse jauniešu vēl tagad jūlijā tur tāda mēs tur **rakstām [rakstam] pārrakstām [pārrakstam]** tekstus un tad augustā viņa beigsies tad sākšu domāt kaut ko tad tālāk atkal* (S_16_VVA026)

- visi vārdi, ja vien tie nav īpašvārdi vai akronīmi, rakstīti ar mazajiem burtiem;
- cipari, saīsinājumi rakstīti ar vārdiem atbilstoši to izrunai audioierakstā (sk. (5), (6) piemēru);

(5) ***SIA** [siā] **Jaunrīgas** attīstības uzņēmums* (S_26_1824648)

(6) *itāliešu valodā arī izdota **tūkstoš deviņsimt četrdesmit piektajā** gadā* (S_51_1848786)

- norādītas pauzes – klusuma pauzes un aizpildītās pauzes (*ē, āā, ēē, em* u. tml.) (sk. (7) piemēru);

(7) *kas bija jāsavāc **konkrēts (ē)** svars **(ē)** skolai jānodod* (V_26_1579598)

- neskaidrs, nesaprotams teksts, par kura precizitāti transkribētājs nav pārliecināts, likts figūriekavās (sk. (8), (9) piemēru).

(8) *tur kādi brīnumi tur **{tajā}*** (V_16_VVA019)

(9) *man nav jēgas **{--}*** (S_16_VVI007)

Rakstā piemēri doti ortogrāfiskajā transkripcijā, ievērojot iepriekš raksturotos ortogrāfiskās transkripcijas principus. Piemēros treknrakstā vispirms dots runātās valodas vārds atbilstoši rakstu valodas principiem, aiz tā kvadrātiekvās norādīts izrunas variants. Aiz katra izteikuma iekavās norādīts runātāja identifikators, kur iekodēts runātāja dzimums (S – sieviete, V – vīrietis), vecumgrupas sākuma gads (piem., 26 – vecumgrupa no 26 līdz 50 gadiem), kā arī kodēta informācija par ieraksta izcelsmi.

Neverbālie elementi, piem., ieelpa un izelpa, cilvēka radīts fizioloģisks troksnis – mēles klakšķināšana, šņaukšanās, čāpstināšana u. tml., pārsvarā nav norādīti. Īss ortogrāfiskajā transkripcijā izmantoto apzīmējumu apkopojums dots tabulā.

Apzīmējamā parādība	Apzīmējums / pieraksts	Atspoguļojums <i>noSketchEngine</i>
Akronīmi	<i>LATE</i>	
	<i>ASV</i> [ā es vē]	<i>ASV</i> ā es vē
Interneta adreses	<i>draugiem.lv</i> [draugiem el vē]	<i>www.rigaslaiks.lv</i> vē vē vē rīgas laiks punkts el vē
Teksts svešvalodā	<en> <i>shortcuts</i> [šortkats] </en>	
Neskaidrs teksts	{teksts} {---}	<i>un {varbūt} ja nebūtu tās skaņas</i>
Aprauts vārds	*	<i>min* nu tas labklājības ministrs nā* nākamais</i>
Izrunas varianti	<i>radio</i> [rādio] <i>balzams</i> [balzāms]	<i>kaut ko izlasām izlasam</i>
	<i>zināt</i> [zinat] <i>lasām</i> [lasam]	
	<i>paskatīties</i> [pastīties] <i>četrdesmit</i> [čēsesmit]	
Klusuma pauze	(.)	<i>kaut kāda (.) neatliekamā laikam</i>
Aizpildīta pauze	(ā) (ē) (ēē) (am) u. tml.	<i>un (ē) un un un</i>
Ieelpa	<.h>	<i>neiespējami <.h> jo <.h> iesūtītāju ir četri simti</i>
Izelpa	<h.>	<i>padomju <h.> gados</i>
Smieklī, smejojoties izrunāts teksts	@	<i>nē jāizprovē viss ir @ @ @ <@> tas viss ir </@></i>
	<@>teksts</@>	
Fizioloģiskie trokšņi	<ftr>	<ftr>
	<ftr> teksts </ftr>	<ftr> teksts </ftr>

Tabula. Ortogrāfiskajā transkripcijā izmantotie apzīmējumi

Runas ieraksti transkribēti programmā ELAN (ELAN. Version 6.7). Strādājot ELAN programmā, katram runātājam tiek piešķirta sava rinda, kurā ierakstīt runas atšifrējumu. Rindas segmentētas, ņemot vērā loģiskās izteikuma robežas, intonatīvās vienības, runas pauzes. Līdz ar to segmentu garums variējas. Katram runātājam ir piešķirts kods, lai atvērtajā piekļuvē pieejamais teksts būtu pseidonimizēts, bet korpusa veidotāji varētu viņus identificēt un saistīt ar metadatiem. Runātāju kodos ietverta informācija par dzimumu, vecuma grupu un audioierakstu.

Savukārt attēlā dots ortogrāfiskās transkripcijas piemērs *noSketchEngine* rīkā, kur segmentu robežas norādītas ar <s>, </s> un izrunas varianti doti zem atbilstošās vārdformas konkordancē.

nekas briesmīgs nenotiks</s><s>a tur jau	vajadzēja vaidzēja	ik pēc kaut kādām stundām kaut ku* kaut kau
t jau karpas</s><s>tad man vairs brekšus	nevajadzēs nevaizdēs	audzēt</s><s>reku tev arī tāriņi un maiz
»v ir pacietība(ū) vairāk tad tad to naudiņu	nevajag nevaig	maksāt</s><s>uz to viņi arī spēlē uz to ci
<s>tur.<h> tu nu jā tev varbūtās tev viņu	vajadzēja vaidzēja	</s><s>tu krievu valodā saproti tā?</s><s>

Attēls. Ortogrāfiskās transkripcijas piemērs *noSketchEngine* rīkā

LATE-sarunu dati ir automātiski morfoloģiski marķēti, katram vārdam norādot pamatformu un morfoloģisko informāciju, kas atspoguļota morfoloģisko pazīmju virknē. Korpusa dati pārlūkoti, izmantojot *noSketchEngine* programmā iebūvēto konkordanču rīku un vārdu biežuma sarakstu ieguves iespēju. Korpusa pārlūkošanas programmā ortogrāfiski transkribētais teksts sasaistīts ar audiofailu – ir iespējams atlasīto fragmentu noklausīties un, ja nepieciešams, lejupielādēt, lai turpinātu fonētiski fonoloģiskos pētījumus kādā skaņu analīzes programmā.

Analizējot korpusa datus, izmantotas konkordances, kas iegūtas ar vienkāršu vai CQL (*Corpus Query Language*) vaicājumu palīdzību, kā arī kvantitatīvās analīzes metodes, skatot atrasto vārdformu izplatības biežumu korpusā. Atlasīto runas datu fonētiskā analīze veikta datorprogrammā PRAAT (versija 6.4.04) (Boersma, Weenink 2024).

3. Sarunvalodai tipisko fonētisko pazīmju analīze

Sarunvalodā notiek arī daudz fonētisku pielāgojumu, kas saistīti ar runas tempu, ritmu (uzsvērto vārdu regularitāte, maiņa), runas nepārtrauktību, pauzēm un to ilgumu, artikulācijas precizitāti un skaņu pārmaiņām. Analizējot LATE-sarunu datus, ir skaidrs, ka latviešu sarunvalodā ir daudz fonētisko sarunvalodas pazīmju, un vairākas no tām var skaidri definēt:

- 1) svārstības patskaņu kvantitatīvā:
 - a) garo patskaņu saīsināšana noteiktās darbības vārdu formās,
 - b) īso patskaņu pagarināšana noteiktās darbības vārdu formās;
- 2) fonēmu zudums:
 - a) patskaņu zudums,
 - b) līdzskaņu zudums;
- 3) kombinēta tipa fonētiskās pārmaiņas:
 - a) saīsinātas darbības vārdu formas,
 - b) saliktu skaitļa vārdu saīsināšana,
 - c) neprecīza, vienkāršota trīs un vairāk zilbju garu svešvārdu izruna;
- 4) runas intonācija un pauzes izteikumā.

3.1. Svārstības patskaņu kvantitātē

Sarunvalodai tipiskie izrunas varianti, kas konstatēti runas korpusa datos un kas atšķiras no literārās valodas, galvenokārt ir saistīti ar kvantitatīvām svārstībām patskaņu izrunā: īsā patskaņa vietā tiek izrunāts garais, garā patskaņa vietā – īsais.

Visbiežāk garais patskanis [a:] tiek lietots īsā patskaņa [a] vietā 1. konjugācijas atgriezenisko darbības vārdu tagadnes 3. personas formās, no morfoloģijas viedokļa šajās formās izmantotas 3. konjugācijas 1. grupas galotnes, piem., *liekas* vietā *liekās* (10), *saucas* – *saucās* (11), *atšķiras* – *atšķirās*, *dodas* – *dodās*, *izdodas* – *izdodās*, *cenšas* – *cenšās*.

- (10) *man liekas [liekās] pusotru vai divas sezonas* (S_26_1790581)
 (11) *(ēēē) šīs atmodas idejas var saskaīt nodaļā </turn> <turn> kas saucas [saucās] "Attieksme pret ornamentu mūsdienū dekoratīvi lietišķajā mākslā"* (S_26_1838036)

Ar garu patskani [a:] lieto 2. un 3. konjugācijas atgriezenisko darbības vārdu tagadnes 3. personas formas, piem., *gribas* vietā *gribās* (sk. (12) un (13)), *negribas* – *negribās* (14), *atmaksājas* – *atmaksājās*.

- (12) *nu man vienkārši gribas [gribās] lai ir lai ir vasarā savādāk jau es* (S_16_VVG040)
 (13) *jo viņai patīk jūra un viņai gribas [gribās] tādu tautastērpu* (S_26_974283)
 (14) *man pat pilnīgi vairs tik ļoti negribas [negribās] jūs dzīt ārā bet tieši Maijai jāraksta* (S_16_VVG044)

Īsais patskanis [a] tiek lietots garā patskaņa [a:] vietā arī tiešo un atgriezenisko 3. konjugācijas darbības vārdu (nenoteiksmē ir izskaņa *-īt*, *-īties*, *-ināt*, *-ināties*) tagadnes dsk. 1. un 2. pers. formās un divdabjos, piem., vārdformas *lasām* vietā lietota vārdforma *lasam* (15), *rakstām* – *rakstam*, *skatāmies* – *skatamies*, *zinām* – *zinam* (16).

- (15) *piemēram „Sievietes Pasaulē” lasām [lasam] </turn> <turn> klasiski slaidis stāvs pelēki zilas vērtējošas* (S_26_875530)
 (16) *kur mēs ļoti labi zinām [zinam] ka gan* (S_51_868421)

Par svārstībām garo un īso patskaņu lietojumā noteiktās darbības vārdu formās rakstīts ar literārās valodas normu un ortoepijas jautājumiem saistītos pētījumos (Strautiņa, Šulce 2009, 24; Markus 2013, 128–132). Pašlaik runātajā valodā, t. sk. sarunvalodā, ir plaši izplatīta tendence ar garo patskani [a:] galotnē izrunāt visu atgriezenisko darbības vārdu tagadnes 3. personas formas un ar īso patskani [a] izrunāt atbilstošās 3. konjugācijas darbības vārdu formas, tomēr šīs formas nav vispārināmas un atzīstamas par normu.

Aizgūtu un valodā salīdzinoši bieži sastopamu lietvārdu, piem., *radio*, *organizators*, *albums*, *ģerbonis*, *premjers*, *premjermīnistrs*, *medijs*, *multimedijs*, *kino*, *televīzors*, izrunā gaidāmā (normētā) īsā patskaņa vietā dzirdams garais patskanis. Piem., vārds *radio* korpusā sastopams 18 reižu, un 2/3 gadījumu tas izrunāts ar garo patskani [a:] (17), savukārt visos vārda *albums* pieminējumos (deviņas reizes) dzirdams garais patskanis [u:] (18). Patskaņa pagarinājums divzilbju un trīszilbju vārdu pirmajā zilbē saistīts ar vārda uzsvaru un zilbes struktūru – garš patskanis stājas īsa patskaņa vietā īsās, uzsvērtās, vaļējās zilbēs. Lai varētu apgalvot, ka runas ritms – uzsvērtu, neuzsvērtu zilbju

maiņa vārdā, kā arī palīguzsvara vieta vairākzilbju vārdā – ietekmē garā patskaņa lietojumu svešvārdos, būtu jāveic papildu pētījumi. Marta Rudzīte (1993, 259), rakstot par patskaņu pagarinājumu palīgakcenta ietekmē, atzīst, ka „vecu īsumu pagarinājumu var radīt palīgakcents”, tomēr turpat arī konstatē, ka pagarinājuma nav vienmēr, jo „locījumu sistēmā palīgakcents nav vienā un tai pašā vietā un tāpēc pagarinājums nevar rasties”.

- (17) *jo es riktīgi es nezināju es šodien pa **radio [rādio]** tikai dzirdēju kad (S_16_VVG079)*
- (18) *dienasgrāmatā gan nav ziņu par šiem konkrētajiem **albumiem [albūmiem]** (S_26_885242)*

Svešvārdos vērojama arī pretēja tendence – garā patskaņa vietā dzirdams īsais patskanis, piem., vārdos *mūzika*, *mūziķis*, *bibliotēka* (sk. (19) un (20)). Iespējams, vārdu *mūzika* un *mūziķis* izruna ar īsu patskani [u] ir raksturīga noteikta vecumposma cilvēkiem, bet tas vēl ir jāpēta.

- (19) *kā saka, **mūzikas [muzikas]** pārvaldījumu, ja? (S_51_1375643)*
- (20) *kā **mūziķis [muziķis]** un un un <.h> un vēlāk ir vadījis orķestri (S_51_876090)*

Ļoti bieži sarunvalodā dzirdami apstākļa vārdu *kāpēc*, *tāpēc* izrunas varianti ar īsu patskani [a], uzsverot pirmo zilbi: *kapēc* (21), *tapēc* (22). Reizēm apstākļa vārds *kāpēc* tiek izrunāts ne tikai ar īsu patskani [a], bet ar otrās zilbes uzsvaru: [ka'pe:ts]. Tas skaidrojams ar garumu saīsinājumu neuzsvērtā zilbē, kas, mainoties galvenā uzsvara vietai, saglabājas (Rudzīte 1993, 250).

- (21) *viss ir ļoti labi tikai ka* **kāpēc [kapēc]** katra rindiņa savā fontā (S_16_VVG081)*
- (22) ***tāpēc [tapēc]** no vienas puses es arī labāk gribētu braukt ar autobusu (S_16_VVI007)*

Tāpat vārdu savienojumā *tā kā* ļoti bieži pirmajā vārdā – partikulā *tā* – garā patskaņa vietā tiek izrunāts īsais (23), retāk abi vārdi izrunāti ar īso patskani [a], ātrā runā sapludinot abus vārdus (24).

- (23) *un viņi mani [man] bija tur **tā [ta] kā** noskatījuši (S_26_1790581)*
- (24) *šodien es bišķi jutos **tā [ta] kā [ka]** kaut kādos pestēļos kad es pie viņa ai* (S_16_VVI017)*

Atsevišķos gadījumos šajā vārdu savienojumā partikulā *tā* patskanis tiek reducēts tik ļoti, ka zaudē savu sākotnējo kvalitāti vai pat pilnībā zūd. Tā kā šis vārdu savienojums sarunvalodā ir ļoti izplatīts (pašlaik korpusā tas konstatēts 851 reizi), tā izrunas varianti būtu jāpēta, ņemot vērā gan izteikuma sintaktisko struktūru, gan funkciju, kādā tas lietots, gan fonētiskos apstākļus – runas tempu, fonētisko apkaimi.

3.2. Fonēmu redukcija

Redukcija ir fonētiska parādība, kad neuzsvērtā zilbē vājinās skaņu artikulācija un skaņas pārveidojas kvalitatīvi vai kvantitatīvi, pat pilnīgi izzūd (Skujņa 2007, 322; Auziņa 2013, 81). Sarunvalodā, īpaši spontānā runā, šī parādība ir plaši izplatīta. Latviešu

valodniecībā parasti terminu „redukcija” attiecina uz patskaņu rakstura maiņu vai patskaņu zudumu artikulācijas dēļ, tomēr reducēti var tikt arī līdzskaņi. Runājot par saistītu runu, pilnīgu patskaņu vai līdzskaņu redukciju dēvē arī par elīziju (Crystal 2008, 166).

Latviešu valodai ir raksturīga neuzsvērtā vārda gala zilbju patskaņu kvantitatīvā redukcija. Lai gan parasti uzskatīts, ka latviešu valodā galvenokārt notiek kvantitatīva patskaņu redukcija, t. i., īsais patskanis neuzsvērtā vairākzilbju vārda gala zilbē kļūst pārīss (Kariņš 1995; Laua 1997, 72 u. c.), spontānās runas pētījumi parāda, ka mainās arī šo patskaņu kvalitāte vai tie zūd pavisam (Bušs 1984, 33; Auziņa, Rābante-Buša 2014). Arī latviešu valodas runas korpusa LATE datu audītīvā analīze parāda, ka patskaņu kvantitatīvā redukcija vai pat pilnīgs neuzsvērtās gala zilbes īsā patskaņa zudums ir ļoti izplatīts spontānā runā.

Runas plūsmā visai bieži reducēti vairākzilbju vārdu pēdējie patskaņi, īpaši tajās locījumu formās, kas beidzas ar patskani (vaļējās zilbes), piem., *skaisti* var tikt izrunāts kā [skaistī] vai [skaist]. Pēdējais patskanis var būt reducēts arī tad, ja pēc tā seko vēl kāds līdzskanis, piem., *māsas* var izrunāt kā [ma:sās] vai [ma:ss], *skaistas* – kā [skaistās] vai [skaists]. Tātad redukcijas pakāpe šādās pozīcijās var būt pilna vai daļēja. Ja redukcija ir daļēja, tad reducētais patskanis saklausāms ļoti vāji vai tā vietā dzirdams tikai troksnis. Tomēr, lai šo fonētiski fonoloģisko procesa izplatību un raksturu varētu aprakstīt precīzāk, nepieciešams fonētiski marķēts runas korpus.

Darbības vārda *būt*, *nebūt* vienkāršās pagātnes 3. personas forma tiek izrunāta bez galotnes *-a*, t. i., *bija* vietā dzirdams *bij*, *nebija* vietā – *nebij*. *Bij* un *nebij* ir sena darbības vārda *būt* pagātnes forma (Endzelīns 1938, 192), kas 20. gs. sākumā tika lietota arī rakstos, sarunvalodā tā ir ļoti izplatīta. Turklāt līdzskanis [j], nonākot vienā zilbē ar īso patskani [i], tiek pakļauts pozicionālai fonētiskai pārmaiņai – tas daļēji vokalizējas: *bij* [bi̯i], *nebij* [nebi̯i] (Grigorjevs 2013, 39; Auziņa 2013, 86) (sk. (25)–(27)).

- (25) *m* m* maksimālais ko viņi izspieda [izspied] bija [bij] Margorita*
(S_16_VVA024)
- (26) *kad dzimšanas diena bija [bij] arī* (S_16_VVG020)
- (27) *jā vai [va] ne tas mani priecē ka nebija [nebij] kaut [kau] kāds referāts jāraksta*
(S_16_VVG005)

Bieži spontānā runā svešvārdos, arī saliktnos tiek atmests patskanis (patskaņi) kādā no neuzsvērtajām zilbēm, savukārt patskaņa elidēšana izraisa:

- 1) zilbju struktūras maiņu un zilbju skaita samazināšanos (piem., *bibliotēka* (5 zilbes) > *bibloteka* (4 zilbes), *temperatūra* (5 zilbes) > *tempratūra* (4 zilbes));
- 2) īsa patskaņa pagarināšanos (piem., *bibliotēka* (izrunā ar īsu patskani [ɔ]) > *bibloteka* (izrunā ar garu patskani [ɔ:]));
- 3) grūti izrunājamu līdzskaņu grupu veidošanos, kas tālāk tiek vienkāršotas (piem., *četrdesmit* > *četrdsmit* > *čēsnt*).
- 4) Īsais patskanis [e] vai [i] zūd arī vairākos bieži lietotos svešvārdos, kuros ir vairāk nekā trīs zilbes. Patskaņa zuduma dēļ samazinās arī zilbju skaits vārdā, piem., pieczilbju vārdā *temperatūra* atmetot otro patskani [e], vārda izrunas variantā [tem.pra.tu.rā] ir tikai četras zilbes.

Īpašības vārdā *interesants*, apstākļa vārdā *interesanti*, lietvārdā *interese* un darbības vārdā *interesēt* zūd īsais patskanis [e] ((28)–(31)). Īpašības vārdā un apstākļa vārdā biežāk zūd pirmais patskanis [e], bet ir sastopami arī izrunas varianti, kuros ir atņemts otrais patskanis [e] (29).

- (28) *interesanti [intresanti] parādīts tas viss* (V_16_VVI004)
 (29) *un tur interesants [intersants] arī tas bet nu (.) tas tā* (S_51_1375643)
 (30) *romāns (ēē) protams ir daudz interesantāks [intresantāks] par filmu* (S_16_VVA013)
 (31) *un abiem diviem interesē [intresē]* (S_16_VVG030)

Patskanis [i] ļoti bieži tiek izlaists lietvārdos *bibliotēka*, *universitāte* (32), lietvārdā vai īpašības vārdā *oriģināls* un apstākļa vārdā *oriģināli* (33), kā arī saliktoņos ar *oriģināl-* (34).

- (32) *nu lūk un nu man ļoti bibliotēkā [biblotekā] patīk Lā* Lāču bibliotēkā [biblotekā] tagad ir Valsts bibliotēkā un universitātes [unverstātes] lielajā bibliotēkā [biblotekā] <.h> es tagad arī strādāju pilnīgi ar tādu baudu* (S_26_VVA010)
 (33) *jā un tāpēc es izdomāju bišķīt oriģinālāk [orģinālāk]* (S_16_VVG037)
 (34) *ā nē man viņa ir angļu valodā oriģinālvalodā [orģinālvalodā]* (V_16_VVI004)

Sarunvalodā sastopama arī pilnīga līdzskaņu redukcija, t. i., līdzskaņu zudums, kas visregulārāk pamanāms dažu ļoti bieži lietotu vienzilbes vārdu beigās, piem., *i* ‘ir’ (35), *a* ‘ar’ (36), (37), *pa* ‘par’ (38), *kau* ‘kaut’. Šo parādību pieminējis arī O. Bušs (1984, 33). Mūsdienās vērojamā parādība sasauca ar M. Rudzītes (1993, 300) norādīto, ka „samērā plaši tiek atņemts beigu *r* vienzilbes vārdos, ja zudums nerada homonīmiju, piem., *a* ‘ar’, *ku* ‘kur’, bet *tur* (adv)”.

- (35) *un un un un diezgan arī viņas ir [i] slidenas* (S_26_1652053)
 (36) *visi nācām ar [a] groziņiem* (S_51_1659973)
 (37) *es tik ar [a] vienu kāju un ar [a] otru kāju kaut [kau] kā kaut [kau] kā tur ņurkoju* (V_51_1086660)
 (38) *man varbūt par [pa] daudz bija [bij] tās fizikas un matemātikas skolā* (S_51_1168242)

Ļoti bieži līdzskanis [t] zūd partikulā *kaut* (39), (40), īpaši tad, ja tā ir savienojumā ar citu vārdu, kas sākas ar nebalsīgu troksneni, piem., *kaut kas, kaut kad, kaut kāds, kaut kā, kaut kur, kaut cik*. Līdzskaņa [t] zudums partikulā *kaut* ir atkarīgs ne tikai no tai sekojošā vārda, bet arī no partikulas novietojuma izteikumā un runas tempa (Rābante-Buša 2023, 191; sk. arī Rudzīte 1993).

- (39) *nu ja nu kaut [kau] kad jāsa* viegli jau nav bet nu ko tad darīsi?* (S_76_VVA015)
 (40) *nu pieņemsim kaut [kau] kāda* (S_16_VVA016)

Plaši izplatīts ir pozicionāls līdzskaņu zudums vārdu vidū – līdzskanis [t] zūd vārdos *atkal* (41), *atpakaļ* (42).

- (41) *atkal [akal] tev tur kaut kas mirgo* (V_26_VVA008)
 (42) *atnāk **atpakaļ** [apakaļ] tur izstrādā un mēs pārkam pēc tam pa dārgu naudu visādus tos smukos guļbaļķišus sastallētos un viss* (V_16_VVA007)

M. Rudzīte (1993, 353) atzīst, ka izlokšnēs līdzskaņa [t] zudums [k] un [p] priekšā ir tipisks. Iespējams, ka arī LATE-sarunās fiksētie gadījumi ir saistīti ar runātāju dialektālajām iezīmēm, tomēr nevar noliegt runātāju vēlmi atvieglināt vārdu *atkal* un *atpakaļ* izrunu, atmetot vienu no līdzskaņu savienojuma *-tp-* vai *-tk-* līdzskaņiem – lai gan abas fonēmas balsīguma un artikulācijas veida ziņā ir identiskas, to artikulācijas vieta atšķiras.

Jāpiekrīt O. Bušam (1984, 33–34), ka runā sastopamās formas ar pilnīgu patskaņu vai līdzskaņu redukciju, t. i., skaņu zudumu, neliecina par to, ka runa ir neliterāra, jo neliterārā runā vārdi ar pilnu redukciju tiek lietoti jebkurā izteikuma pozīcijā neatkarīgi no runas tempa. Savukārt ikdienas runā šīs formas lietotas tikai paātrinātā tempā un noteiktās ritmiski intonatīvās pozīcijās.

3.3. Kombinēta tipa skaņu pārmaiņas

Spontānā runā, runātājiem cenšoties, cik vien iespējams ekonomēt valodas līdzekļus un atvieglot artikulāciju, vērojams skaņu zudums (sk. 3.2. nodaļu), kas sekmē gan pozicionālas skaņu pārmaiņas vārdos, gan zilbju skaita samazināšanos – rodas reducētas vārdformas. Skaidri tas redzams darbības vārdu *vajadzēt* (*nevajadzēt*) un *paskatīties* un īpašības vārda *vajadzīgs* formu, kā arī saliktu skaitļa vārdu izrunā. Kombinēta tipa pārmaiņas saistītas gan ar vokālismu, gan ar konsonantismu.

Darbības vārds *vajadzēt* (*nevajadzēt*) LATE-sarunās dažādās formās sastopams 427 reizes, visbiežāk vārdformas *vajag* (194 reizes), *vajadzēja* (81 reizi), *nevajag* (63 reizes), *vajadzētu* (47 reizes), *nevajadzēja* (16 reizes). Aplūkotajos spontānas runas ierakstos aptuveni 56% vārdformu veidojas izrunas varianti: *vajag* > *vaig* [vaig] (sk. (43)), *vajadzēja* > *vaidzēja* [vaidze:jā], *nevajag* > *nevaig* [nevaig], *nevajadzēja* > *nevaidzēja* [nevaidze:jā], *nevajadzētu* > *nevaidzētu* [nevaidzæ:tū] (sk. (44)).

- (43) *bet nu viņam vajag [vaig] paspēlēt* (S_16_VVA030)
 (44) *par to īpaši iespringt nevajadzētu [nevaidzētu]* (S_25_VVG041)

Savukārt īpašības vārdam *vajadzīgs* un *nevajadzīgs* izrunas varianti, kur notiktu iepriekš minētās skaņu pārmaiņas, pašreizējā datu kopā konstatēti tikai atsevišķos gadījumos. Arī lietvārda *vajadzība* izrunas varianti šobrīd korpusā nav konstatēti.

Izrunas varianti, kuros notikušas kombinētas skaņu pārmaiņas, sarunvalodā konstatēti arī darbības vārda *paskatīties* vārdformām: *paskatīties* > *pastīties*, *paskaties* > *pasties* ((45), (46)). Vārdformās zudusi zilbe *-ka-*.

- (45) *paskaties [pasties] šitas viss ir man te vēl nākošais jāprivatizē ir* (S_51_VVI003)
 (46) *var paskatīties [pastīties] vēl pilsētu veselu dienu tev brīvs* (S_16_VVG049)

Sarunvalodā, izrunājot saliktus skaitļa vārdus *divdesmit*, *trīsdesmit*, *četrdesmit*, *piecdesmit*, *sešdesmit*, *septiņdesmit*, *astoņdesmit*, *deviņdesmit*, tie bieži tiek saīsināti: izlaisti līdzskaņi, arī patskaņi, zūd pat vesela zilbe un salikteņa daļas saplūst. Piem.,

skaitļa vārdu *divdesmit* izrunā [diudesnt], [diudēs] u. tml., *trīsdesmit* izrunā [tri:esmīt], [tri:desmīt], [tri:smīt], [tri:snt] u. tml., skaitļa vārdu *četrdesmit* izrunā [tʃe:snt], [tʃe:smīt], [tʃe:zn] u. tml.; skaitļa vārdu *piecdesmit* izrunā [piesmīt], [piesmīt] u. tml. (Auziņa 2014, 136–137). Salikto skaitļa vārdu izruna ortogrāfiskajā transkripcijā norādīta, izrunas variantu un aptuveno vārda izrunu rakstot kvadrātiekvās.

- (47) *un tad septiņdesmit [septiņš] pirmā gadā tam ir divi [div] komats četrdesmit [čēsent] viens (V_51_VVG036)*
- (48) *mamma saka tev dienā divsimt piecdesmit [piēsnt] vārdi jāraksta tas taču normāli taču [tač] nav daudz (S_25_VVG041)*

Spontānā runā ir vairāki literārās valodas vārdu savienojumi, kas, pirmajā vārdā notiekot fonētiskajām pārmaiņām, t. i., zūdot neuzsvērtās vārda beigu zilbes īsajam patskanim, saplūst, veidojot salikteni. Tā sarunvalodā vārdu savienojuma *pagājušajā gadā* vietā bieži dzirdams saliktenis *pagājšgad* un vārdu savienojuma *visu laiku* vietā – *vislaik* (sk. (49), (50)). Turklāt līdzskanis [j] vārdā *pagājšgad* ‘pagājušajā gadā’ parasti daļēji vokalizējas vai zūd pavisam.

- (49) *un tad mēs vienkārši visu laiku [vislaik] ejam uz spēlēm (S_16_VVI007)*
- (50) *nu tici man viņas nepatika arī jau pagājšgad (S_16_VVI008)*

Tā kā LATE-sarunu dati ir pierakstīti ortogrāfiskajā transkripcijā, norādot tikai audītīvi viegli uztveramas atkāpes no pareizrunas normām, svārstības vokāļu kvantitātē, zilbju skaita samazināšanos vārdā u. tml., visas skaņu pārmaiņas, kas sastopamas spontānā runā un ir tipiskas saistītai runai, nav iespējams konstatēt, izmantojot *noSketchEngine* rīku. Padziļinātai analīzei nepieciešams fonētiski marķēts runas korpuss vai no „LATE sarunu korpusa” ortogrāfiski marķētajiem datiem atlasīta datu kopa tālākai fonētiskajai analīzei kādā no skaņu analīzes programmām.

3.4. Pauzes un runas intonācija

Pauze līdzās pamattonim, intensitātei, loģiskajam uzsvaram, tempam, balss augstumam un tembram ir viens no runas intonācijas elementiem (Halliday 1989, 48–49; Auziņa 2014, 7). Pauzes runā bieži vien atkarīgas no runas tempa un stila. Tās parasti izmanto, lai iezīmētu izteikuma gramatisko struktūru, izceltu semantiski nozīmīgos vārdus, palīdzētu runātājam sagrupēt vārdus intonātīvās vienībās. Spontānā runā, kas ir tipiska sarunvalodai, ar pauzēm tiek parādīts domāšanas process, vilcināšanās u. tml.

Ortogrāfiski transkribējot runas ierakstus, tiek ņemtas vērā gan klusuma pauzes, gan aizpildītās pauzes. Klusuma pauzes laikā artikulētas skaņas netiek izrunātas (Skujiņa 2007, 291), vērojams pārrāvums runas plūsmā. Runas analīzē nozīmīgas ir pauzes, kas garākas par 250 ms. Īsākas pauzes ir nepieciešamas artikulācijas nodrošināšanai un var būt saistītas ar fizioloģiskiem procesiem, piem., ar ieelpu, izelpu, rīšanu (Goldman-Eisler 1968). Savukārt aizpildīto pauzi veido tā saucamie vilcināšanās vai svārstīšanās trokšņi, piem., *mm...*, *ēē...* u. tml. (Skujiņa 2007, 291). Parasti tās ir neintonatīvas jeb nesemantiskas pauzes. Aizpildītās pauzes nemaina izteikuma nozīmi – tās

runātāji izmanto domāšanas laikā, kā arī, ja nav pārliecināti par sacīto. Aizpildītās pauzes var būt jebkurā runas plūsmas vietā un ir tipiskas sarunvalodai.

Aizpildīto paužu laikā tiek izrunāta kāda skaņa vai skaņu savienojums, piem., patskaņi [a], [ɑ:], [e], [e:], [æ], [æ:], līdzskanis [m], patskaņa un līdzskaņa savienojumi [am], [em]. Ortogrāfiskajā transkripcijā šīs skaņas norādītas apaļajās iekavās, izmantojot atbilstošus burtus, piem., (a), (ā), (āā), (e), (ēē), (am), (em) (sk. (51), (52)).

(51) *pēc tam ir (ēē) vienā logā (ā) tur ir apakšveļas veikals {--}* (S_16_VVI016)

(52) *jā tas (ē) viņa jau toreiz kad Ma* (oo) tas (a) <.h> nū veda Uldis* (S_76_VVA015)

Ar runas intonāciju un pauzēm saistīta vēl viena sarunvalodai raksturīga pazīme, proti, skaņu pārgarums. Tas nozīmē, ka skaņu izrunas laiks ir ilgāks nekā parasts pēc valodas likumiem. Tiek pagarināta pēdējā vārda skaņa, parasti skaneņi *m*, *n*, spraudzeņi *s*, *š*, patskaņi – gan *garie*, gan *īsie*. Skaņu pārgarums izmantots līdzīgi kā aizpildītās pauzes. Spontānā runā skaņas parasti tiek pagarinātas pirms ieelpas vai pauzes, lai norādītu, ka doma vēl nav pabeigta un tiks turpināta pēc pauzes, lai iegūtu laiku domu un izteikuma noformulēšanai (Betz, Wagner 2016; Paschen et al. 2022). Tā kā korpusā ortogrāfiskajā transkripcijā pagarinātās skaņas nav marķētas, tas apgrūtina to analīzi.

Sarunvalodā bieži notiek runas ātruma vai ritma maiņa, padarot izteiksmi neformālāku un ikdienišķāku. Daudzi vārdi zaudē savu uzsvāru, tiek izrunāti īsi un neskaidri, kā arī apvienoti ar uzsvērto vārdu vienā fonētiskā vārdā. Nozīmīgs intonācijas elements ir loģiskais uzsvārs, kas izceļ izteikumā vissvarīgāko. Ar loģiskā uzsvāra palīdzību var precizēt izteikuma nozīmi, atbilstoši izceļot nepieciešamo vārdu (53).

(53) *vai tu varētu pastāstīt mazliet vairāk kas tas bij?* (V_26_868692)

Runas ritmiskumu nosaka ne tikai informatīvi nozīmīgo vārdu izcēlums mazāk nozīmīgo vidū, bet arī dažādi iesprausti vārdi un vārdu savienojumi, kas atkārtojas ar zināmu regularitāti, piem., *ja, saprotiet, lūk, tā teikt, jūs zināt, vai ne, kā saka*. Sarunvalodai tipiski ir dažādi intonēti izsaukmes vārdi un partikulas, piem., *mhm, ne-e, ja-a*.

Secinājumi

Spontānā runā, cenšoties pēc iespējas ekonomēt valodas līdzekļus, atvieglot artikulāciju, bieži vērojama fonēmu redukcija, kas sekmē gan pozicionālas skaņu pārmaiņas vārdos, gan zilbju skaita samazināšanos. Tādējādi rodas sarunvalodai tipiski vārdu un vārdformu izrunas varianti, piem., *vaig* ‘vajag’, *nevaig* ‘nevajag’, *pasties* ‘paskaties’, *intresanti* ‘interesanti’, *biblotēka* ‘bibliotēka’, *akal* ‘atkal’, *kau kas* ‘kaut kas’, *čēesmit* ‘četrdesmit’, *pieesmit* ‘piecdesmit’. Sarunvalodai tipiskie izrunas varianti, kas konstatēti runas korpusa datos, visbiežāk saistīti ar kvantitatīvām vai kvalitatīvām svārstībām patskaņu, retāk līdzskaņu izrunā.

Analizējot runas korpusa datus – galvenokārt spontānās runas ierakstus –, ir skaidrs, ka latviešu sarunvalodā ir daudz fonētisko sarunvalodas pazīmju, un vairākas no tām var skaidri definēt, piem.:

- 1) garo patskaņu saīsināšana noteiktās darbības vārdu formās, piem., *lasam* vārdformas *lasām* vietā;
- 2) īso patskaņu pagarināšana noteiktās darbības vārdu formās, piem., *dodās* vārdformas *dodas* vietā;
- 3) saīsinātas darbības vārdu formas;
- 4) saliktu skaitļa vārdu saīsināšana;
- 5) neprecīza, vienkāršota trīs un vairāk zilbju garu svešvārdu izruna;
- 6) aizpildīto paužu lietojums.

Tā kā pašlaik analizēti tikai dati ortogrāfiskajā transkripcijā, ir apgrūtināta padziļināta fonētiskā analīze – nepieciešami dati fonētiskajā transkripcijā. Šāda datu kopa top, tā ļaus analizēt pozicionālās skaņu pārmaiņas ne tikai viena vārda robežās, bet arī vārdu sadūrā un saistītā runā. Fonētiski marķēti dati ļaus pētīt fonēmu kvalitāti sarunvalodā.

Rakstā aplūkotas tipiskās sarunvalodā sastopamās fonētiskās īpatnības. Veicot padziļinātu datu izpēti, būtu iespējams atklāt arī citas, retāk sastopamas, ar tiešo vērojuma metodi nepamanāmas sarunvalodai raksturīgas fonētiskās pārmaiņas.

Saīsinājumi

CQL	Corpus Query Language
dsk.	daudzskaitlis
LATE-sarunas	LATE sarunu korpuss
pers.	persona

Avoti

- Boersma, Paul, Weenink, David. 2024. *Praat: doing phonetics by computer* [Computer program]. Version 6.4.04. Pieejams: <https://www.fon.hum.uva.nl/praat/>
- ELAN (Version 6.7) [Computer software]. 2023. Nijmegen: Max Planck Institute for Psycholinguistics, The Language Archive. Pieejams: <https://archive.mpi.nl/tla/elan>
- LATE sarunu korpuss (LATE-sarunas). 2024. Rīga: Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/LATE-sarunas>

Literatūra

- Auziņa, Ilze. 2013. Latviešu valodas fonētiski fonoloģiskie procesi. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 80–94.
- Auziņa, Ilze. 2014. Pauzes publiskajā runā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 18 (1), 7–13.
- Auziņa, Ilze et al. 2022. Specializēta latviešu valodas runas korpusa un izrunas vārdnīcas izveide vizuālās diagnostikas izmeklējumu lingvistiskai analīzei un sistemātiskai transkribēšanai. *Letonica*. 47, 244–262.
- Auziņa, Ilze, Rābante-Buša, Guna. 2014. Qualitative and quantitative vowel reduction and deletion in the spoken Latvian. *Linguistica Lettica*. 22, 5–15.

- Bendiks, Hermanis. 1965. Lasām, lasāt vai varbūt lasam, lasat? *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 1, 104–110.
- Betz, Simon, Wagner, Petra. 2016. Disfluent lengthening in spontaneous speech. *Elektronische Sprachverarbeitung (ESSV)*. 27, 135–144. Pieejams: <https://pub.uni-bielefeld.de/download/2900485/2901408/disfluent-lengthening-spontaneous%288%29.pdf>
- Bušs, Ojārs. 1984. Ikdienas runas specifika un tās pētīšana. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 19, 22–34.
- Ceplītis, Laimdots. 1986. Daži problemātiski pareizrūnas jautājumi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 22, 31–35.
- Crystal, David. 2008. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th ed. Oxford: Blackwell Publishing.
- Darģis, Roberts et al. 2020. Creation of language resources for the development of a medical speech recognition system for Latvian. *Human Language Technologies – the Baltic Perspective*. Utka, Andrius et al. (eds.). Amsterdam: IOS Press, 135–141.
- Druviete, Ina. 1989. Sarunvalodas elementi jaunākajā publicistikā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 25, 110–121.
- Endzelīns, Jānis. 1938. *Latviešu valodas skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
- Goldman-Eisler, Frieda. 1968. *Psycholinguistics: Experiments in Spontaneous Speech*. New York: Academic Press.
- Grigorjevs, Juris. 2013. Diftongiskie savienojumi. *Valoda: nozīme un forma*. 3, 38–44.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood. 1989. *Spoken and Written Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Kariņš, Krišjānis A. 1995. Vowel deletion in Latvian. *Language Variation and Change*. 7(01), 15–34.
- Laua, Alise. 1997. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Lauze, Linda. 2004. *Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā*. Liepāja: LiePA.
- Lauze, Linda, Auziņa, Ilze. 2019. *Dzīvā valoda. Autentiski mutvārdu teksti*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Lokmane, Ilze. 2009. Publicistikas valodas vieta funkcionālo paveidu un stilu sistēmā. *Valoda: nozīme un forma*. 1, 5–13.
- Markus, Dace. 2013. Galvenās latviešu valodas pareizrūnas jeb ortoepijas problēmas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 123–137.
- Mežale, Emīlija. 2017. Sarunvalodas stila jēdziens: kopīgais un atšķirīgais latviešu un somu valodā. *Res Latvienses*. 4, 118–137. <https://doi.org/10.22364/RL.4.10>
- Paschen, Ludger, Fuschs, Susanne, Seifart, Frank. 2022. Final lengthening and vowel length in 25 languages. *Journal of Phonetics*. 94, 1–22. <https://doi.org/10.1016/j.wocn.2022.101179>
- Pinnis, Mārcis, Auziņa, Ilze, Goba, Kārlis. 2014. Designing the Latvian Speech Recognition Corpus. *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation*. Calzolari, Nicoletta et al. (eds.). Reykjavik: European Language Resources Association, 1547–1553.
- Rābante-Buša, Guna. 2023. Partikulas kaut izrunas varianti. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 27 (1), 184–191. <https://doi.org/10.37384/vtpa.2023.27.184>
- Rozenbergs, Jānis. 1995. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Rudzīte, Marta. 1993. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne.

- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Strautiņa, Vaira, Šulce, Dzintra. 2009. *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*. Rīga: RaKa.

Summary

Colloquial language is a territorially unlimited type of national language that is understood by the entire community of speakers and usually serves as the means of informal communication in various everyday situations, in the form of oral questions. The main characteristics of colloquial language are spontaneous oral form and informality of the speech situation. It is also characterized by a specific sentence and text structure, expressiveness, a wide spectrum of stylizing means, a specific vocabulary, diverse use of non-verbal means of communication, etc.

In spoken language, a series of phonetic adjustments takes place, related to the pace of speech, rhythm (regularity of stressed words, change), continuity of speech, pauses and their duration, accuracy of articulation and sound changes. In an effort to economize language resources and make pronunciation easier, speakers sometimes pronounce a sound carelessly or reduce it, which causes both positional changes of sounds in words and a reduction in the number of syllables. The article analyses the phonetic-phonological features characteristic of the colloquial language using the data of the “LATE conversations corpus” (LATE-conversations), that are written in orthographic transcription.

The analysis of LATE-conversations data enables defining several features typical of spoken language: 1) fluctuations in the quantity of vowels; 2) loss of vowels or consonants; 3) phonetic changes of a combined type, which are formed by shortened forms of verbs, shortening of words of compound numbers, imprecise, simplified three and pronunciation of foreign words with more syllables; 4) speech intonation and pauses in utterance.

Keywords: colloquial language; phonetic characteristics of colloquial language; speech corpus; orthographic transcription.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)